

ГАННА ЧЕРНЕНКО

Чужої думки зайвина: про страх, статус і тривіальність¹

HANNA CHERNENKO

The Needlessness of Others' Thoughts: On Fear, Status and Triviality

The paper is concerned with cognitive triviality in the scientific papers of Ukrainian investigators, especially in the humanitarian sciences. This phenomenon is connected with plagiarism as far as both are the result of hiding one's own original ideas. Sometimes authors fail to express their own thoughts out of fear of being misunderstood and criticized by colleagues. Sometimes they repeat others' well-known theses to demonstrate their own erudition and acknowledgment of the common point of view on a problem. Sometimes it happens due to the particularities of the traditionalism that characterizes the Ukrainian culture — the author's modesty and humility tending toward repetitions of stable utterances, etc. The conclusion of this paper is that there are productive and reproductive styles of scientific thinking and that they depend on the values which dominate in a society. Conservative (conformity, tradition, safety) and self-enhancement values (power, achievement) (by Sh. Schwartz) make explorers repeat the ideas of the famous scientists. The values of "openness to change" (hedonism, self-direction, stimulation) lead to the production of new ideas.

*Чужої думки зайвина,
Моїх присутностей провина...
Закомплексована тварина —
Збентежена й сором'язна.*

Г.Ч.

«Трудність полягає в тому, що ви не маєте права користуватися жодними звукосполученнями, які вже будь-коли хтось уживав... Кожен, хто чогось вартий, носить у собі немовби канон забороненого».

Т. Манн. Доктор Фаустус

Плагіат — це не лише пряма цитата без лапок і посилань. Це ще й своєрідне самозречення: уникання власних ідей. Намагання приховати свою мислячу особистість за штахетами чужих думок. Як результат — ефект дежавю, що іноді виникає під час читання наукових праць, присвячених одному проблемному питанню. Автори, незвольючись, висловлюють важливі, правильні й — можливо, саме через це — схожі між собою істини. Особливо часто так трапляється, коли знайомишся з тематичними

збірниками. Для прикладу пропонуємо фрагменти з різних статей різних збірників і, що головне, різних авторів². Не потрібно бути фахівцем з досліджуваних питань, щоб помітити: цитати в кожному блоці виражають якусь одну пропозицію.

1) «На сучасному етапі розвитку суспільства інформаційні технології мають велику цінність»: *«В умовах становлення інформаційного суспільства усе більше зростає потреба в знаннях, заснованих на даних науки»; «Інформаційне суспільство як найбільш перспективна модель суспільного розвитку, що створюється сьогодні в розвинених країнах — це суспільство, засноване насамперед на знаннях»;*

2) «В інформаційному суспільстві важливі знання»: *«Заангажованість ЗМІ, яка визначається передусім політичними інтересами власників ЗМІ і використовується ними для реалізації власних рішень, істотно впливає на їхню інформаційну політику та формування духовних цінностей»; «Сучасний світ орієнтований на створення специфічного інформаційно-комунікативного простору, перебуваючи в якому людина потрапляє під постійний вплив»;*

3) «Засоби інформації впливають на людину»: *«Сучасний цивілізаційний процес визначається прогресуючим зростанням значущості високих інформаційних технологій, ролі інтелектуального капіталу»; «Сучасний період розвитку цивілізації характеризується переходом від індустріального суспільства до суспільства інформаційного»; «Завдяки новітнім технологіям, що сприяли структурним змінам економіки, відбувся відхід від виробничого сектора до сектора послуг, а саме до інформаційно-комунікаційних технологій»; «Інформаційні технології відіграють важливу роль у суспільстві... Процес становлення інформаційної цивілізації є об'єктивним і закономірним»;*

4) «Когнітивний підхід до мови — це вивчення зв'язку між мисленням і мовою»: *«Сучасний етап розвитку вітчизняного мовознавства характеризується бурхливим розвитком когнітивної лінгвістики, завдання якої полягає у вивченні складних відносин мови та мислення»; «Центральними проблемами когнітивної науки та когнітивного підходу до мови стають проблеми представлення знань мовними формами та проблеми концептуальної організації знань у процесах розуміння та породження мовних повідомлень»; «Серед провідних напрямів дослідження мовних та когнітивних структур — дослідження різних типів та форматів знання, розробка методів когнітивного аналізу та студії принципів та механізмів репрезентації знань та емоцій засобами різних мовних рівнів».*

Чи є ці цитати — поза сумнівом, не оригінальні — плагіатом? Безумовно, думки, що містяться в них, кимсь колись були висловлені вперше. Проте лише копіткий дослідник соціології чи історії лінгвістичних вчень може зараз відповісти на питання, ким і коли. Вони вже увійшли в науковий обіг як своєрідний мандрівний науковий сюжет, *genus locus*, радий завітати до тексту автора, відкритого для когнітивних тривіальностей на кшталт «Земля обертається довкола сонця», «Волга впадає в Каспійське море»³.

Наша мета — не розкритикувати наукову спільноту (зрештою, виявляється, навіть Карл Поппер, дослідник проблем наукової епістемології, грішив тривіальностями,

як це дотепно доводить О. Болдачов⁴), а розкрити ті, швидше за все, автоматизовані навички мислення, які часто гальмують процес творчості, що для науковця має бути водночас процесом самореалізації⁵. Це позначається не лише на якості наукового доробку. Йдеться також про міру задоволення, яке ми можемо отримувати від своєї праці⁶: читаючи чийсь доробки так само, як продукуючи власні.

У статті я маю намір розглянути основні причини, які спонукають багатьох українських учених-гуманітаріїв, замість продукувати нові ідеї і висловлювати власні думки, ретранслювати загальні місця, посилюючи інформаційний шум і відбираючи один у одного час на прочитання відомих істин чужого авторства.

На нашу думку, ці причини пов'язані з певними особливостями ціннісної ієрархії українського суспільства. Зручною в користуванні і вже апробованою в кроскультурних дослідженнях є типологія людських цінностей Ш. Шварца⁷. Він виокремлює десять основних цінностей, розподілених за категоріями:

консервативні (збереження): безпека, традиція, конформність;

трансцендентні: доброзичливість, універсалізм;

цінності самозвеличення: успіх, влада;

відкритість для змін: стимуляція, самостійність, гедонізм.

Навіть побіжне знайомство з цим списком дає підстави стверджувати, що продукування нових ідей є водночас задоволенням потреб, пов'язаних із такими цінностями, як стимуляція і самостійність, належних до категорії «відкритість для змін». Репродукування відомого — дія, завдяки якій стверджується належність до тієї групи, що знайома з відтворюваними думками й поділяє їх. Повторювати в такому разі означає засвідчувати свою лояльність цій групі. Отже, наявність у тексті загальних місць, або когнітивних тривіальностей, може в певному розумінні толеруватися в координатах консервативних цінностей: безпеки, традиції, конформності.

Дізнатися, яке місце посідають різні цінності в аксіологічній ієрархії українців, ми можемо із результатів «Європейського соціального дослідження» (European Social Survey), проведеного за методикою Ш. Шварца. Під час нього визначалися ціннісні пріоритети мешканців 24 країн, у тому числі України⁸. З'ясувалося, що серед цінностей, які зацікавили нас через їхній зв'язок із продуктивним чи репродуктивним типом наукового мислення, *безпека, конформність і традиції* українцями цінуються вище, ніж цінності *стимуляція і самостійність*. За рівнем значущості консервативних цінностей Україна випереджає майже всі інші країни, за винятком Греції, Естонії, Польщі, Угорщини — для цінності *безпека*; Норвегії, Польщі, Словаччини, Чехії — для цінності *конформність*; Греції, Словаччини, Португалії, Польщі, Ірландії, Іспанії, Словенії — для цінності *традиції*. Натомість за рівнем значущості цінностей категорії «відкритість для змін» Україна відстає від більшості досліджених країн, за винятком Греції — для цінності *самостійність* і Греції та Угорщини — для цінності *стимуляція*. Такі показники роблять зрозумілою тенденцію вітчизняних авторів від науки до відтворення вже готових мисленневих формул. Спробуємо розкрити цю тезу докладніше.

1. Висловлювання нових, оригінальних думок робить сміливця вразливим для критики і таким чином створює конфлікт із цінністю *безпека*. Що сміливіше, несподіваніше відкриття, то більше підстав припустити, що в основі його лежав рух інтуїції з її здатністю швидко долати, іноді перестрибуючи через них, проміжні ланки логічних умовиводів. Логічні аргументи та емпіричні докази відтворюють цей шлях, як політ літака відтворюється на мапах, заради того, щоб автор переконався у правильності своїх припущень сам і довів її науковій спільноті. Однак посправжньому нове — це часто вихід за межі панівної епістемологічної парадигми: «Нова теорія зазвичай ґрунтується на зовсім інших уявленнях, гіпотезах і використовує інший математичний апарат. Більше того, в деяких випадках нова теорія не усуває стару, а просто працює в інших межах (так відбулося з класичною і квантовою механікою). <...> Поняття обмеженості теоретичної системи повинно бути одним із вихідних положень епістемології»⁹. Отже, аргументи панівної епістемології можуть не спрацьовувати, а аргументи нової — не переконувати. Як можуть поставитися колеги до вченого в цьому випадку, змалював Ж.П. Сартр у драмі «Фрейд»:

«Фрейд стоїть. Він блідий, але зневажливо посміхається. Зала шаленіє. Довкола суцільний лемент: можна розрізнити окремі слова, уривки фраз. Свистять, тупотять ногами та ін.

У хорі голосів чути:

“Психіатрія для свиней”,

“Фантазії старої діви”,

“Наукова казочка”,

“Неаби́яка казочка”,

тощо.

<...> Під час цієї бурі люті та грубощів Фрейд спокійно дивиться на бюст Мейнерта.

Фрейд: (скориставшись затишшям, він закінчує свою лекцію словами, кинутими в залу зі зневажливою іронією) Я вдячний своїм колегам за їхню доброзичливу увагу. Ви не перестали виявляти спокій та об'єктивність, як і належить справжнім ученим.

Знову галас».

Не кожен науковець наважується наражатися на таку критику, завчасно обмежуючи коло своїх думок та ідей безсумнівними, тобто тими, доведення яких не потребуватиме героїзму. Багато хто зберігає свою безпеку, зводячи новизну, а з нею ризику, до мінімуму. Адже, як відомо, зменшуючи евристичну цінність ідеї, ми полегшуємо процес її обґрунтування¹⁰.

Страх перед критикою породжує страх перед помилкою і гальмує творчий процес, стаючи на заваді вільному висловлюванню думок. А. Маслоу вбачав у такій позиції вияв невротизму, в основі якого «небажання визнати недосконалість людської природи»: «Вчений муж <...> прагне „чистоти” та „об'єктивності”, він хоче бачити в собі лише мислителя, хоче забути про свою людську природу і в результаті втрачає психологічне здоров'я. Більше того, за іронією долі, він до того ж стає поганим мислителем»¹¹.

У поетичній формі ту саму тезу (і — таким чином — когнітивну тривіальність?) утілює Берт Хеллінгер:

«Учений заперечив:

*“Хто хоче істини,
той мусить знати
усі дрібні деталі”.*

Мудрець і це відкинув:

*“Про істину стару усе відомо.
Та істина, що шлях торує далі,
нова*

й відваги вимагає (виділено нами — Г.Ч.),

*бо звершення її,
мов дерево в зародку,
у ній самій ховається.*

Й той, хто діяти боїться (виділено нами — Г.Ч.),

*бажаючи дізнатись більше,
ніж дозволяє крок наступний,
втрачає те, у чому справжня сила.*

Приймає він

*монету за товар
і робить дроба
із дерев”»¹².*

У Радянському Союзі ситуація була ще складнішою. Програми університетів не передбачали активного, цілеспрямованого розвитку комунікативних умінь ведення наукової дискусії, під час якої учасники могли б з повагою обмінятися думками, дослухаючись до конструктивних зауважень і критичних аргументів, даючи можливість співрозмовнику зберегти своє обличчя і з гідністю провадити розмову. Ці навички не стали обов’язковою складовою наукової компетентності. Вони залишаються «справою совісті» та внутрішньої культури кожного окремого науковця й опановуються — або не опановуються — самотужки. По-друге, тривалий час у нашій країні висловлювати публічно думку, що не узгоджувалася б з теоріями й тезами, схваленими партійною та науковою номенклатурою, було до певної міри небезпечно. У кращому випадку, як відомо, це могло закінчитися жорстоким цькуванням, що його приклад знаходимо в стенограмі наукової полеміки радянського зразка довкола теорій Лисенка та Вавилова:

«8 травня 1937 року. Місце дії — Всесоюзний інститут рослинництва.

Аспірант Купріянов: «Ви боїтеся критики, до смерті боїтеся. Вона по шкірі б’є. Чому Розанова і Вульф (професори ВІРУ) намагаються так поставити питання? Тому що вони захищають теорію Вавилова. Це шкідлива теорія, котру потрібно розпеченим залізом випалити, бо робітничий клас без буржуазії впорався зі своїми завданнями і сам почав

правити і досягнув певних результатів... По всій країні знають про дискусію, яка відбувається між Вавиловим і Лисенком. Вавилову треба перебудуватися, бо товариш Сталін сказав, що потрібно не так працювати, як Вавилов, а як Лисенко»¹³.

Не дивно, що за таких обставин представники наукової спільноти обирали стратегію уникання або підтримки панівних поглядів.

Безумовно, кожен радянський, а потім і український учений інколи дозволяв собі негативну оцінку наукових досягнень колеги. Але в більшості випадків це були або колеги нижчі за статусом, або критика звучала в кулуарах — сам на сам зі «своїми», які вважались однодумцями. Однак вільний поступ думки передбачає можливість критичного осмислення раніше зробленого: «...Наукова гра у принципі не має кінця. Той, хто коли-небудь вирішить, що наукові висловлювання не потребують більше перевірки і можуть розглядатися як остаточно верифіковані, вибуває з гри»¹⁴.

Для того щоб цей процес не відлякував учених, необхідно ставити питання про підвищення культури наукової дискусії. Наука дискусія по можливості повинна вестися так, щоб не загрожувати психологічній *безпеці* учасників: без застосування засобів вербальної агресії і маніпулятивних технологій, спрямованих на приниження опонента (наприклад, згадок про вік, стать, країну чи інституцію, до якої належить особа). Урешті, кожне дошкульне зауваження може бути трансформоване у подібне за змістом, але коректне:

Ви людина молода, ще не знаєте... → Вас може зацікавити цей факт...;

Жінкам можна вибачити таку неточність... → Хотів би звернути Вашу увагу на таку деталь...;

Це питання вже давно дослідили фахівці нашої країни, а ви тільки почали над ним працювати... → Ми теж працювали над цим питанням. Якщо Вас зацікавлять наші результати, ми можемо ними поділитися;

Це ж ваш інститут видав такий недолугий словник → Словник, виданий Вашим інститутом, безумовно, був на часі. Пропоную розглянути такі виправлення для наступного видання.

2. Суперечки можуть завдати прикрощів тим, чийі думці ми опонуємо. Отже, уникання наукових дискусій пов'язане не лише з цінністю *безпеки*, але й із цінністю *конформності*, яка спонукає уникати дій, що можуть засмутити інших або порушити соціальні норми. З цієї аксіологічної настанови випливає бажання продемонструвати свою ідейну єдність зі спільнотою, в якій автор існує і серед якої бачить своїх читачів. У радянські часи такої демонстрації слугували «діаматівські зачини», цитати й переспіви тез класиків марксизму-ленінізму: «Люди, окремі соціальні групи, класи далеко не байдужі до мови, ... вони стараються використати мову в своїх інтересах, нав'язати їй свій особливий лексикон, свої особливі терміни, свої особливі вирази» [Сталін Й. Марксизм і питання мовознавства. — К., 1952. — С.12]. «Найбільше це стосується експлуататорської верхівки, яка одірвалася од народу і ненавидить його» (1953 р.); «Предмети в природі взаємопов'язані. Відбиваючи цей зв'язок, кожне поняття перебуває в певному відношенні, в певному зв'язку з усіма

іншими» [Ленін В.І. Повне зібрання творів. — Т. 29. — К., 1975. — С. 165] (1980 р.)¹⁵. Сьогодні роль своєрідних сигналів того, що автор «однієї ідейної крові» з іншими представниками наукової спільноти, відіграють сформульовані в різний спосіб твердження про процеси глобалізації, маніпулятивний вплив засобів масової інформації, демократизацію цінностей, актуальність пошуків національної ідентичності, встановлення гендерної рівності, постмодерну парадигму тощо:

«Жінка стикається із серйозною проблемою — необхідністю вибору між біологічно зумовленою роллю матері і кар'єрою (або комбінацією того й іншого); «Зображення чоловіків та жінок, які ми отримуємо через журнали, оголошення, рекламні щити, фільми та телевізійні рекламні ролики відіграють величезну роль у формуванні нашого світогляду», «Останнім часом, у зв'язку із глобалізаційними процесами, які неминуче ведуть до „гомогенізації”, уніфікації сучасного світу, надзвичайної актуальності набуло питання про кризу ідентичності». І насамперед це стосується національної ідентичності»; «Безумовно, постмодернізм має естетичну природу, але спирається на інші незвичні логоцентристському типу мислення, підстави і закономірності».

Виступити із заявою, яка у чомусь суперечила б наведеному розтиражованим тезам (наприклад: *«Постмодернізм — це просто ще одна літературна течія»; «Роль мас-медіа у формуванні нашого світогляду не надто значна порівняно з іншими чинниками»; «Глобалізаційні процеси відбувалися завжди»; «Трансформація національної ідентичності не означає її кризи»; «Насправді значна частина жіноцтва не проти патріархату»*), означало б плисти проти течії, перед тим розписавшись у власному ретроградстві.

3. Несподівані ідеї, спроби запропонувати узагальнювальні теорії та неапробовані методи наукова аудиторія закономірно сприймає з тим більшою прихильністю, чим більший авторитет має автор: «Недавно ми <студенти-біофізики> були на практиці в академічному інституті. Там нас попередили: „Якщо хочете, щоб після Університету вас узяли до Інституту, залиште власні наукові задуми на вішаку. Автором нової ідеї може бути лише академік або в крайньому випадку доктор наук, завлаб”»¹⁶. І якщо в царині точних та природничих наук такі обмеження пов'язані в першу чергу із проблемами фінансування, необхідного для проведення лабораторних наукових досліджень, то в гуманітарних науках зважають переважно на рівень читабельності і на те, чи варто витратити інтерпретаційні зусилля та ревізувати власні усталені погляди, осмислюючи запропоновані ідеї. Зрозуміло, що розраховувати на більший кредит довіри можуть у першу чергу ті, хто вже зарекомендував себе як професійний вчений і особа, здатна запропонувати публіці щось цікаве. Яюсь авторка цієї статті, перечитавши кілька разів одне «темне» місце в тексті Йосифа Бродського, вдоволена отриманим результатом, тобто смыслом, здобути завдяки виконаній інтерпретаційній роботі, спіймала себе на думці, що, попри всі свої декларовані демократичні цінності, навряд чи доклала б стільки зусиль, якби цей самий текст належав невідомому молодому авторові. Швидше за все, смыслове «затемнення» було б списане на нечіткість думки й немайстерність поета. Такою є сумна правда особливостей сприйняття. Отже, рівень доброзичливості до нових ідей до певної міри залежить від місця науковця в статусній ієрархії. Ця залежність тим істотніша, чим важливіші для сус-

пільства статусні цінності, в системі Ш. Шварца охоплені категоріями «успішність» (achievement) та «влада» (power). І якщо за даними досліджень перша цінність (*успішність*) в українському суспільстві посідає приблизно ті самі позиції, що й у більшості європейських країн, то за рівнем значущості цінності *влада* Україна випереджає усі інші 24 досліджені країни. Тобто бажання бути при владі та повага до тих, хто її має, в нашій країні безпрецедентно високі. Це може уповільнювати засвоєння та поширення нових оригінальних ідей тих учених, які не мають відповідної наукової репутації та статусу, що, ймовірно, може, у свою чергу, послаблювати стимули до продукування цих ідей.

4. Комбінація цінностей *статус* і *традиція* призводить до формування своєрідного наукового етикету, який передбачає особливе ставлення до праць попередників, що в них утілені наукові традиції. Віддати їм шану означає показати власну обізнаність із цими працями та іменами, тобто продемонструвати те, що зазвичай називають науковою ерудицією. На практиці це втілюється у великій кількості цитат і посилань, що помітно переважають над власними думками, якщо такі взагалі є.

Коли наукова професійність ототожнюється з ерудицією, уявлення про статус ученого великою мірою залежить від того, наскільки вільно він почуватися в історії питання, а не від того, наскільки новими є його думки¹⁷.

Між іншим, це риса властива не лише українській науці. Проф. Лінгард Лігенгаузен (Мюнхен, Німеччина) у доповіді «Міжкультурна комунікація і комунікативна компетенція», виголошеній на VII Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми менталінгвістики» (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, 28–29 квітня 2011 р.), розглянув схильність наводити велику кількість цитат і посилань на велику кількість наукових джерел як типову для німецьких науковців, наголошуючи, що це данина традиціоналістському способу мислення, а також спосіб похизуватися своєю компетентністю. Водночас прагнення будувати науковий текст, відразу починаючи з головної думки, уникаючи громіздкої системи посилань і концентруючись лише на тому новому, що пропонує автор науковій спільноті, за спостереженнями проф. Лігенгаузена, притаманна американському епістемологічному стилю. Саме через це, дотепно зауважив професор, статті німецьких науковців рідко з'являються в американських виданнях.

В Україні толерантне ставлення до праць, які, за великим рахунком, можна було б назвати реферативними, могло сформуватися також через малодоступність наукових, особливо закордонних, джерел. Огляд останніх був популярним жанром за часів СРСР. Для вчених, які не мали можливості або бажання, зокрема через низький рівень знання іноземних мов, знайомитися з цими працями в оригіналі, такі статті іноді ставали єдиним джерелом інформації про стан зарубіжної науки.

5. Із цінностями *традиція* і *конформність* пов'язана авторська скромність. Саме традиціоналістській, іншими словами — фольклорній культурі притаманне самоприниження автора, який не оприлюднює своє ім'я і, більше того, вважає, що більше усталених формул, давно відомих фактів будуть присутні в його творі, то кращим вийде цей твір.

Тяжіння України до традиціоналістських суспільств, що підтверджується домінуванням консервативних цінностей *безпека, конформність, традиція*, дає підстави припускати, що зловживання когнітивними тривіальностями і «безлапкове» цитування в певному розумінні — данина фольклорній традиції анонімного авторства. Місце формул із народного мистецтва «жили-були дід і баба...», «за синіми горами, за темними лісами...» в науковому тексті традиціоналістської культури сучасної України посіли вже згадувані пасажі про «необхідність пристосовуватися до глобалізаційних процесів», «актуальність гендерної тематики» тощо.

І хоча в науковій літературі без імені автора не обійтися, воно часто лишається «непрочитаним». За ним не виникає образу живої мислячої людини, яка претендує на роль творця і, відповідно, на право інтелектуальної власності. ПІБ на початку статті сприймається як формальний додаток і далеко не завжди запам'ятовується. Доказом можуть слугувати розповіді про знаних учених, які використовують думки й приклади зі статей менш відомих авторів, не посилаючись на них¹⁸. Цікаво, що не всі говорять про це з осудом, тим самим підтверджуючи нашу думку про глибинні, культурні причини цього явища. «Вона живе наукою і все, що стосується її роботи, пропускає через себе, глибоко по-своєму осмислює — так, що потім іноді забуває, звідки узялася та чи інша думка або приклад», — пояснював один науковець подібні вчинки відомої вченої, яка скористалася його ж прикладом, не пославшись на нього.

Буває, що джерелом інтелектуальних «запозичень» стають напрацювання студентів та аспірантів: не завжди науковий керівник згадує у своїх публікаціях імена учнів, які зібрали використаний ним матеріал. І коли молодий чи маловідомий автор у малотиражному збірнику наукових праць цитує відомого вченого, «забувши» вказати джерело цитати, система інтелектуальних запозичень і донорства, можна сказати, врівноважується.

Отже, поширення в науковій літературі сучасної України т.зв. когнітивних тривіальностей, тобто загальновідомих тез, а також переобтяженість текстів цитатами в лапках і без лапок великою мірою пов'язані з особливостями ціннісної системи суспільства, яке тяжіє до традиціоналістських норм, а саме з домінуванням цінностей *безпека, статус, влада, конформність, традиція*, і з низькими позиціями в аксіологічній ієрархії цінностей категорії «відкритість для змін» (*самостійність, стимуляція, гедонізм*). Так, значущість цінності *безпека* зумовлює схильність уникати ризиків наразитися на критику, що завжди супроводжують по-справжньому нові ідеї, і бажання сховатися за беззаперечними твердженнями, які саме через свою беззаперечність втрачають наукову цінність. Прагнення дотримуватися норм *конформності* відстрашує від наукових дискусій і спроби по-новому подивитися на усталені погляди, висловлені корифеями. Обмін науковими думками має на меті засвідчення своєї лояльності панівним ідеям іноді більшою мірою, аніж відкриття чогось невідомого. Шанобливе ставлення до цінності *влада*, а отже, до статусу почасти зумовлює те, що висловлювати нетривіальні ідеї і розраховувати на їх сприйняття з більшою легкістю, на відміну від молодих науковців, можуть дозволити собі вчені з іменем. Цінування

традиції призводить до ототожнення наукової професійності з ерудованістю, яка містить у собі елемент пошанування вже набутого знання. Звідси — переважання в наукових текстах цитат та переказів чужих праць над власними думками.

Таким чином, вимальовується зв'язок між продуктивним способом мислення й аксіологічною ієрархією, в якій домінують цінності категорії «відкритість для змін», з одного боку, і зв'язок між репродуктивним способом мислення й аксіологічною ієрархією, в якій домінують консервативні цінності та цінності самозвеличення (*влада, успіх*), — з іншого боку. Слід, однак, пам'ятати, що суспільна аксіологічна ієрархія складається з багатьох індивідуальних систем і передбачає певний діапазон відхилень, а отже за будь-яких часів і умов в науці були й будуть присутні по-справжньому творчі особистості. Йдеться про рівень сприятливості обставин та загальної тенденцію, на яку можуть впливати й інші чинники.

Зміна ціннісних орієнтирів, сподіваємося, потягне за собою і зміну ставлення до наукової праці — посилення її творчого компонента.

А читачам, які потерпають від чужих когнітивних тривіальностей, можна запропонувати дозволити собі розкіш читати тільки те, що викликає справжній інтерес, бо лише в цьому разі наша думка радісно відгукується на запропонований їй текст і створює із цього щось своє. Щодо авторів, їм, напевно, варто стати трішечки гедоністами. Не виконувати обов'язки науковця, а розслабитися й отримати те саме славнозвісне задоволення від тексту — від власного тексту як продукту творчості: цікавої інтелектуальної гри, зігрітої відчуттям потрібності. І... не лякатися тих ідей, які в такому грайливому стані почне підсовувати розум.

---

¹ Висловлюю щире подяку редактору збірника Гелінаді Грінченко за коментарі й запитання до першого варіанту статті, які спонукали до плідних роздумів.

² Точні вихідні дані не вказуються з етичних міркувань, а також тому, що ці приклади не є унікальними. Вони просто першими потрапили в поле зору автора статті. При бажанні читач може відкрити наявний під рукою збірник наукових праць, об'єднаних однією тематикою, і доповнити цю вибірку.

³ Безумовно, поза оцінками перебувають когнітивні тривіальності в текстах підручників, методичних посібників та енциклопедичних видань. Важливо розрізняти тривіальність, пов'язану з браком новизни, від тривіальності, введеної до тексту свідомо — як тема, пресупозиція, логічна ланка, від якої відштовхується автор у своїх міркуваннях, щоб продовжити її новою інформацією-ремою: запереченням чи логічно обґрунтованим наслідком. У таких випадках наявні зазвичай вставні конструкції «як відомо», «вважається» тощо і протиставні або наслідкові конструкції типу «проте», «ми хотіли б це заперечити», «з цього випливає» тощо: «Вже хрестоматійною є думка про те, що кожне власне ім'я, крім виконання номінативної функції, в художньому творі слугує своєрідним „транспортним засобом“, що постачає до тексту набір акумульованої історичної, етнографічної, географічної, конотативної та іншої супроводжувальної інформації. Проте із цього, окрім усього іншого, випливає, що поетоніми беруть участь нарівні (а іноді й більше, ніж нарівні) з іншими засобами

в „конструюванні” хронотопу літературного твору», див. *Калинкін В. М. Поэтонимология как наука: методологические и метаязыковые аспекты//Мова і культура. Вип. 11. Т. XIII. К., 2009. С. 26.*

⁴ На підтвердження тривіальності, наявної у працях Карла Поппера, О. Болдачев наводить, зокрема, такі тези філософа: «Специфічна людська здатність пізнання, як і здатність продукувати наукове знання, є результатом природного відбору. Вони тісно пов'язані з еволюцією специфічно людської мови»; «Еволюція наукового знання становить в основному еволюцію у напрямку все кращих і кращих теорій» та ін. *Болдачев А. Тривиальность эволюционной эпистемологии Карла Поппера//http://n-t.ru/trp/mr/te.htm*

⁵ Автор цієї статті чудово усвідомлює, що не може гарантувати читачеві власну свободу від таких навичок.

⁶ Про те, що наукова діяльність це не лише праця, що в ній повинен бути дух гри, пригоди, ризику, чудово пише той самий К. Поппер: «Я відкрито визнаю, що, формулюючи свій підхід, я керувався міркуваннями, зумовленими оцінними судженнями і деякими вподобаннями. Однак я сподіваюсь, що мій підхід може виявитися цілком прийнятним для тих, хто цінує не лише логічну чіткість, але й свободу від догматизму, хто прагне практичного застосування науки, але ще більшою мірою захоплений пригодницьким духом науки й тими відкриттями, які, знову й знову ставлячи перед нами нові й несподівані питання, вимагають від нас формулювати нові відповіді, котрі до цього часу нам навіть не снилися». *Поппер К. Логика и рост научного знания//Поппер К. Избранные работы. М., 1983. С. 60.*

⁷ *Schwartz Sh. H., Melech G., Lehmann A., Burgess S. M. Measurement. Extending the Cross-Cultural Validity of the Theory of Basic Human Values//Journal of Cross-Cultural Psychology. 2001. Vol. 32. Pp. 519–542.*

⁸ *Магун В. С., Руднев М. Г. Жизненные ценности населения Украины в европейском контексте. Статья первая//http://www.polit.ru/research/2007/07/16/10values.html*

⁹ *Болдачев А. Тривиальность...*

¹⁰ «Критерієм наукового статусу теорії є можливість її фальсифікувати, заперечити або перевірити. Кожна справжня перевірка теорії становить спробу її фальсифікувати, тобто заперечити. Перевірка — це фальсифікація; при цьому існують різні ступені перевірки: одні теорії легше перевірити і легше заперечити, ніж інші; такі теорії підлягають так би мовити більшому ризику». *Поппер К. Логика и рост научного знания... С. 245.*

¹¹ *Маслоу А. Мотивация и личность. К., 2004; Приоритет средства над целью. Приоритет средств и догматизм в науке//http://www.psylib.ukrweb.net/books/masla01/txt02.htm.*

¹² *Вебер Г. Два рода счастья: Системно-феноменологическая психотерапия Берта Хеллингера. М., 2005. С. 180–181.*

¹³ *Поповский М. Управляемая наука. Режим доступа: http://lib.rus.ec/b/256731/read*

¹⁴ *Поппер К. Логика и рост научного знания... С. 78.*

¹⁵ Автори цитат не вказані з етичних міркувань.

¹⁶ *Поповский М. Управляемая наука...*

¹⁷ Нагадаємо, що історія питання, за вимогами ВАК України, є обов'язковою частиною всіх наших наукових праць. На жаль, повага до авторитетів (цінності *безпека і статус*) призводить до того, що цей структурний компонент дуже рідко містить критичний аналіз згадуваних джерел. Мусимо визнати також, що часто наукові праці створюються не тому, що автору конче необхідно поділитися своїми думками, а для того, щоб забезпечити собі певну кількість публікацій для звіту.

¹⁸ Конкретні прізвища не наводимо з етичних міркувань, а також з міркувань безпеки та конформності.

¹⁹ Поповский М. Управляемая наука...

HANNA CHERNENKO is a Candidate of Sciences in Philology and a Research Fellow in the Department of Philology at Taras Shevchenko Kyiv National University (Ukraine). She is the author of 75 scientific publications and more than 20 mass-media publications on the problems of cognitive linguistics and sociolinguistics. 20 of them are about the language situation in Ukraine. Her most recent publications are: *Searching the clues to the language problems in Ukraine (on the results of expert poll)*. [in Ukrainian] Kyiv, 2010; The prediction of a languages conflict as a sociolinguistic task [in Ukrainian]// *Movoznavstvo*. 2011. № 2. Pp. 47–56; Language situation in Ukraine: Conflict prevention//*Dialogue of languages — dialogue of cultures: Ukraine from a global point of view*; forthcoming, München; Berlin, 2011. Pp. 145–155; Language policy: How to predict a conflict?//*International Symposium on Language and Communication. Proceedings*. Vol. 1. Erzurum, 2012. Pp. 437–445).

E-mail: anna.chernenko@mail.ru

ГАННА ЧЕРНЕНКО — кандидат філологічних наук, науковий співробітник філологічного факультету Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка (Київ, Україна). Авторка 75 наукових публікацій та більше 20 мас-медіа публікацій з проблем когнітивної лінгвістики та соціолінгвістики. 20 з них стосуються мовної ситуації в Україні. Нещодавні публікації: У пошуках вирішення мовних проблем в Україні (за результатами експертного опитування) (Київ, 2010); Передбачення мовних конфліктів як соціолінгвістичне завдання// *Мовознавство*. 2011. № 2. С. 47–56; Language situation in Ukraine: Conflict prevention//*Dialogue of languages — dialogue of cultures: Ukraine from a global point of view*; forthcoming, München; Berlin, 2011. Pp. 145–155; Language policy: How to predict a conflict?//*International Symposium on Language and Communication. Proceedings*. Vol. 1. Erzurum, 2012. Pp. 437–445).

E-mail: anna.chernenko@mail.ru